

5. Грушевський М.С. Всесвітня історія в короткім огляді : в 6 ч. / М.С. Грушевський. – К. : Українознавство, 1996. – Ч. I. – 288 с. – (Б-ка журналу «Пам'ятки України», кн. 27).

6. Історія держави і права України : підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 ч. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.; за ред. А.Й. Рогожина. – К. : ІнЮре, 1996. – Ч. 1. – 368 с.

7. Крип'якевич І. Всесвітня історія : у 3 кн. / І. Крип'якевич. – К. : Либідь, 1995. – Кн. 1. – 464 с.

8. Петрова Э.Б. Античная Феодосия: История и культура / Э.Б. Петрова. – Симферополь : СОНАТ, 2000. – 264 с.

9. Петрова Э.Б. Озябшие в Тавриде боги. Северное Причерноморье в античных мифах и легендах / Э.Б. Петрова. – Симферополь : Бизнес-Информ, 1994. – 120 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2012.

М. О. Tretyak

THEODOSIA AS A MILESIAN NOOK IN EAST TAURICA (ARCHEOLOGICAL ASPECT)

A great role in the North Black Sea Area and in even in Hellas was played by Theodosia settlement located in East Taurica. Over a certain period of time it preserved independence and improved cooperation with Greek city-states. But the common border with the Kingdom of Bosphorus appeared to be dangerous for independence and welfare of Theodosia and its adjacent rural areas. In the late 80th-70th of the 4th century B.C. Theodosia became a part of the Spartacida Kingdom of Bosphorus, the biggest state in the North Black Sea Area. The political status of Theodosia as a part of the Kingdom was very similar to the status of Panticapaeum which was the capital. The both cities' civil societies had the same local government systems. The port-city, became a successful defense facility for ships in the Black Sea Area as well as the most important trade center, this being the same even nowadays. Theodosia traded with many Aegean centers. Well-known are its ties with Chios, Thasos and Rodos. From Theodosia haven ships were carrying bread as well as other commodities to Athens. Ships were also carrying dried and sun-dried fish, cattle, skins, wax, honey, salt and medicating herbs. Very much developed was slave-trading. Interaction of the two worlds was observed: interaction of the civilized Hellenic and the barbaric worlds, which resulted in brand new syncretic cultures and beliefs. The ethnic populations of the city being miscellaneous, the nations living on that territory were strengthening their relationships. No doubt, Theodosia was playing an important role in the economy of the Kingdom Of Bosphorus.

Key words: *Theodosia, Greek colonies, Hellenism, slave-trade, antiquities.*

УДК 902.2(477.51)

О. С. Гузь

АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ НА ТЕРИТОРІЇ НІЖИНИЦНИ

Найдавніші археологічні пам'ятки дають змогу стверджувати, що заселення межиріччя річок Десни і Остра відбулося за доби неоліту. Ймовірно, що до того часу територія Ніжинщини була непридатною для тривалого проживання людей через надзвичайно високий рівень ґрунтових вод, які утворились внаслідок таяння льодовиків і виходили на поверхню ґрунту у вигляді болотних масивів. Археологічні дослідження дають змогу стверджувати, що за доби бронзи (VII – III ст. до н.е.) у цьому регіоні відбувається бурхливий розвиток відтворювального господарства. Судячи з матеріалів колекції, населення активно користується крем'яними знаряддями праці:

сокири, вістря стріл, шліфовані молотки і т.д., але трапляються й перші металеві знаряддя (знайдено бронзовий серп). Головне заняття населення – землеробство і тваринництво. Поховальні обряди представлені великою кількістю курганів яких на Ніжинщині нараховується близько 100. Загальним для всіх досліджених ділянок є значна пошкодженість культурного шару сучасними перекопами. Це пояснюється інтенсивною забудовою даної частини міста протягом багатьох століть. Якщо дотримуватись версії, що місто Ніжин (Ніжатін, Уненіж), дійсно існувало (як місто) в давньоруський період, то воно мало б зазнати розгрому кочових племен, слідів якого поки що археологічно не зафіксовано. Значно доповнюють інформацію про давньоруській Ніжин чисельні знахідки фрагментів давньоруської кераміки під час охоронних розкопок 2004–2007 років, що принаймні підтверджують існування поселення на території міста в давньоруський період. Серед основних проблем археологічного дослідження Ніжина варто, насамперед, зазначити високий рівень ґрунтових вод.

Ключові слова: Ніжинщина, бронзова доба, Давня Русь.

Сучасні історичні дослідження що не рік, то впевненіше переносять нас у доісторичні часи – надзвичайно цікавий, загадковий і захоплюючий відтінок вітчизняної історії. На територію сучасної Ніжинщини перші люди, напевне, прийшли в мустьєрську епоху, відтак знайти прогресивні матеріали того часу не вдається. Місто Ніжин має досить цікаву історію, яка розпочинається, згідно з сучасною історіографією 988 року. Місцеві мешканці вважають, що місту за 1000 років. Проте не зважаючи на це, Ніжин фактично не обстежений археологами. Що правда тут проводились розкопки у 80-х роках (Коваленко В.П, Ситий Ю.М), які підтвердили 1000 літній вік міста, виявивши на його території давньоруське поселення. Можна впевнено говорити, що Ніжинщина в епоху бронзи була досить густонаселеною місцевістю, що, насамперед, пов'язується з інтенсивним розвитком відтворюючого виробництва, яке в цьому регіоні з'явилося і культивувалося не одноразово, а поетапно. Це пояснюється тим, що Ніжинщина була на той час «прикордонням» між зонами заселення нащадками неолітичних культур. Але на цьому археологічні дослідження припинились.

Розглядаючи історію археологічного дослідження Ніжина не можна обійти увагою і до міської період життя регіону.

Так найдавніші археологічні пам'ятки дають змогу стверджувати, що заселення межиріччя річок Десни і Остра відбулося за доби неоліту. Ймовірно, що до того часу територія Ніжинщини була непридатною для тривалого проживання людей через надзвичайно високий рівень ґрунтових вод, які утворились внаслідок таяння льодовиків і виходили на поверхню ґрунту у вигляді болотних масивів.

Археологічні дослідження дають змогу стверджувати, що за доби бронзи (VII–III ст. до н.е.) у цьому регіоні відбувається бурхливий розвиток відтворювального господарства. Зокрема відомі знахідки в районі меблевої фабрики (вул. Липіврізька), в південній частині урочища «Городок» (вул. Комунарів), в урочищі «Ветхе» тощо [1, с. 6].

Судячи з матеріалів колекції, населення активно користується крем'яними знаряддями праці: сокири, вістря стріл, шліфовані молотки і т.д., але трапляються й перші металеві знаряддя (знайдено бронзовий серп). Головне заняття населення – землеробство і тваринництво. Поховальні обряди представлені великою кількістю курганів яких на Ніжинщині нараховується близько 100: «Могила Трушиха» (с. Наумівське), «Плоска Могила» (с. Лосинівка), «Висока Могила» (с. Курилівка), «Биківська Могила» (с. Талалаївка), «Роблена Могила» (с. Лустівка) і т.д. [2, с. 14].

Проте перший етап археологічного дослідження регіону, нажаль, представлений випадковими, епізодичними і безсистемними знахідками скарбів, так відомо, що

наприкінці травня 1852 року, син ніжинського селянина Сергія Бориса орав поле між хутором Бобрик і передмістям Магерки і знайшов глиняний горщик, у якому знаходилося близько 200 невеличких почорнілих монет. У 1873 році в 5 верстах від міста, біля дороги на село Пашківку, міщанин Ф. Шкурко та козак Д. Рак, знайшли великий скарб. В археологічну комісію вони передали 1312 срібних римських монет-динарів, кілька бронзових ювелірних виробів та дві срібні фібули «гунського типу», прикрашені золотою фольгою та червоними рубінами [2, с. 14].

Другий етап археологічного дослідження міста розпочався лише в кінці ХХ століття і характеризується систематичними і планомірними розкопками.

Значно доповнюють інформацію про давньоруській Ніжин чисельні знахідки фрагментів давньоруської кераміки під час охоронних розкопок 2004–2007 років, що принаймні підтверджують існування поселення на території міста в давньоруський період. Нажаль сучасна забудова, поки що унеможливує більш детальне дослідження центра сучасного міста.

Підводячи підсумки археологічного дослідження міста на сучасному етапі, можна стверджувати, що майже на всій території охоронної археологічної зони № 1 в м. Ніжині культурний шар давньоруського періоду фіксується на глибині 2–4, 5 м від сучасної поверхні [3, с. 120].

Загальним для всіх досліджених ділянок є значна пошкодженість культурного шару сучасними перекопами. Це пояснюється інтенсивною забудовою даної частини міста протягом багатьох століть. Якщо дотримуватись версії, що місто Ніжин (Ніжатін, Уненіж), дійсно існувало (як місто) в давньоруський період, то воно мало б зазнати розгрому кочових племен, слідів якого поки що археологічно не зафіксовано. Проте, це не доводить їх відсутності.

Отже, для підтвердження або заперечення цієї тези, необхідно провести детальну археологічну розвідку регіону оскільки факти перенесення центру міста на наш час вже відомі і історичний центр міста може знаходитись за межами сучасного центру міста.

Аналізуючи стратиграфію центральної частини сучасного міста стає зрозумілим, що культурний шар доби Київської Русі знаходиться на глибині 2.60-4 м. та простежується у вигляді чорного шару ґрунту потужністю 30–40 см яка заповнена керамікою періоду ХІІ ст.

Виходячи з вище зазначеного, найбільш перспективною ділянкою в археологічному плані, на нашу думку, слід вважати саме територію прилягаючу до міського базару, культурний шар якої ще не повністю знищений в ході новобудов [4, с. 20].

Серед основних проблем археологічного дослідження Ніжина варто, насамперед, зазначити високий рівень ґрунтових вод, що на більшості ділянок історичного центру міста фіксується на глибині 3, 20-3, 60 м від сучасної поверхні і часто унеможливує остаточне дослідження культурного шару.

Проте варто додати, що зазначені в статті матеріали в повній мірі не є остаточними оскільки роботи по археологічному дослідженню міста тривають.

Протягом весни-осені 2009 року в м. Ніжин роботи експедиції «охоронної археологічної служби України» було продовжено. Зокрема в результаті досліджень ділянки по вулиці Б. Хмельницького, 2А в м. Ніжині було досліджено 176 кв. м. культурного шару. По всій території розкопу спостерігався шар перекопу, потужністю від 1,2 м. до 1,5 м. В результаті зачистки всієї площі розкопу було виявлено серію плям. Найбільша пляма, розмір якої 6x14 м. і має заповнення у вигляді сіро-коричневого суглинку, розташована в південно-західній частині розкопу, являє собою споруду, періоду кінця ХІХ – початку ХХ століття. Таке датування обґрунтоване археологічними знахідками у вигляді фрагментів керамічного посуду, фрагментів кахлі з білою поливою, а також металевих індивідуальних знахідок, зокрема декілька

кінських підків та великою кількістю цвяхів. Слід зазначити, що було знайдено також набой до зброї періоду I світової війни. [5, с. 62–64] Щодо інших 15 плям, то вони однотипові, прямокутної форми, заповнені чорним суглинком та симетрично розташовані відносно одна одної, однак мають різні розміри. Під час вибірки заповнення даних плям стало зрозуміло за наявності в них людських рештків (кісток), розташованих в антропологічному порядку і спрямованих головою на захід, що ми маємо справу з кладовищем. Слід відзначити, що в передматериковому шарі в південно-східній частині розкопу під час зачистки було виявлено фрагменти керамічного посуду періоду Київської Русі, а також декілька фрагментів ліпного посуду. Ймовірно ця ділянка являла собою окраїну міста і стала місцем поховання загиблого населення під час однієї з пожеж XVII ст. [6, с. 89].

Враховуючи фрагментарну наявність давньоруської кераміки поряд зі значною кількістю пізньосередньовічного матеріалу приходимо до висновків, що дана територія знаходилась в безпосередній близькості до давньоруського поселення, але значно активніше використовувалась у пізньому середньовіччі.

Отже, враховуючи широкий спектр можливих досліджень на Ніжинщині, можемо з впевненістю говорити про подальше виявлення археологічних знахідок, що доповнять картину історії краю. Що допоможе створити повнішу картину тих подій які свого часу відбувалися на цих територіях. Наш громадський і науковий обов'язок зберегти і використати той науковий потенціал, який ще зберігся в археологічних надрах України. Усвідомлення того факту, що археологія є часткою нашої історії, літописом всього людства і частиною нашої культурної спадщини, передбачає і відповідальність за збереження пам'яток археології для нащадків. Це є актуальним науковим і громадським обов'язком і для нашої молодой держави.

Список використаної літератури

1. Морозов О. Археологічні пам'ятки Ніжина та околиць (за матеріалами досліджень Ніжинського краєзнавчого музею) / О. Морозов // Ніжинська старовина. – 2007. – №3 (6). – С. 5–23.

2. Ситий Ю. М. Отчет об охранных работах в г. Нежине Черниговской обл. в 1989–1991 гг. / Ю. М. Ситий. – Чернигов, 1991. – Машинопис // Науковий архів Ніжинського краєзнавчого музею.

3. Кедун І. С. Уточнення історичної топографії Ніжина за матеріалами археологічних досліджень / І. С. Кедун, О. Ю. Москаленко // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 4: Історико-культурологічний збірник. – Ніжин, 2007. – Вип. 4/5(7/8). – С. 119–122.

4. Кедун І. С. Археологічні дослідження в Ніжині у 2003–2004 роках / І. С. Кедун // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 2 : Історико – культурологічний збірник. – Ніжин, 2006. – Вип. 2 (5). – С. 18–21.

5. Кедун І. С. Сучасний стан археологічного дослідження історії Ніжина / І. С. Кедун // Часопис історико-юридичного факультету. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – С. 61–64.

6. Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства : тези доп. – Чернігів : Ніжин, 1988. – Вип. 2. – 107 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2012.

О. Е. Guz'

ARCHEOLOGICAL FINDINGS IN NEZHIN REGION

The oldest archeological sites make it possible to assume that people settled down in the interflaves area of the Desna and the Ostr at the time of the Neolithic Age. It is quite possible that prior to those times the area had been unfit for human inhabitation due to the extremely high level of ground waters resulting from the glaciers' melting. The ground waters had got onto the Earth's surface in the form of marshes. The archeological research makes it possible

to assume that at the time of the Bronze Age (the 7th – the 3d century B.C.) the region underwent a surge in reproductive activity. Judging by the materials of the collection, the population was actively using tools made of silicon, such as axes, arrowheads, ground hammers, etc., but some tools made of metal were also found (such as a bronze sickle for example). The population was mainly occupied with crop farming and cattle breeding. The burial rites were mostly represented by a great number of burial mounds, about a hundred in Nezhin region. The most remarkable feature of all the areas is the great damage caused by the contemporary cross-ditches. This is explained by intensive construction works carried out on the area for many centuries. Given the version that Nezhin (Nizhatin, Unenizh) existed (as a city) in the Old Russian period, it would have been destroyed by nomadic tribes whose traces are not archeologically found thus far. The information of the Old Russian Nezhin is also supplemented by numerous findings of Old Russian ceramics found at the time of the rescue excavations of 2004-2007 which in fact evidence the existence of a settlement on the territory of the city in the Old Russian period. As far as the main problems of the archeological research, first of all it is noteworthy that the level of ground waters is too high.

Key words: *Nezhin Region, the Bronze Age, Kievian Rus.*

УДК 902'1(477.5)

Я. В. Різниченко

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИФІКАЦІЮ САЛТІВСЬКО-МАЯЦЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ З ХАЗАРСЬКИМ КАГАНАТОМ

Локалізація хазарських народів вкрай нерівномірна, внаслідок недостатньої вивченості Салтово-маяцької культури. Пам'ятники хазарських горизонтів, що розташовані в басейні річок Дон (РФ), Терек, Кубань (РФ, Кавказ), Сіверський Донець (Україна, РФ) об'єднанні спільними рисами, що надають змогу виділити Салтівсько-Маяцьку культуру, як самобутню та культуру, що є відмінною від інших. Останнім часом фахівці виділили два типи СМК, однак зроблено це було за допомогою розподілення на кліматично-географічні зони. Так виділили аланський варіант СМК лісостепоного ареалу та болгарський – степний. Наявність хронологічних меж в якому існувала відома нам культура VIII – X ст., ознаки предметів матеріальної культури, матеріальні залишки духовної спадщини вказують на безпосередній зв'язок СМК з культурою Хазарану. Держава Хазарський Каганат залишила по собі культуру, яка археологічно ототожнюється як СМК. Ідентифікацію її доречно виконувати в комплексі певних ознак з урахуванням поліетнічності її складових, але в межах державного утворення. Основною рисою визначення належності до СМК в археології є власне керамічне виробництво населення визначеного ареалу. Воно вирізняється вираженням смугастим орнаментом, наявністю лощених посудів у побуту, якістю використаної глини та обробки власного посуду. Наявність однієї культури на величезній території, могло свідчити або про успішний розвиток супердержави, (їх внутрішні торгівельні та культурні зв'язки), або на невідомі загальні середньовічні тенденції. Немає досліджень, в яких розглянуто процеси, які можливо б було пов'язати з окремими певними умовами історичного розвитку культур в межах зазначеної території.

Ключові слова: *Салтово-Маяцька археологічна культура, хазари, етнічна історія.*